

ПРОБЛЕМИ УСПАДКУВАННЯ ДУХОВНИХ ІДЕАЛІВ У СУЧАСНОМУ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

У статті висвітлюються актуальні питання духовності у системі морального, естетичного та патріотичного виховання українського народу.

На початку нашого століття, коли закладаються підвалини державності нового типу, проблеми духовного становлення особистості і загалом суспільства стають особливо загостреними й актуальними. Чільне місце серед цих проблем займає проблема збереження і розвитку духовної культури нації.

Варто погодитися з думкою Президента Леоніда Даниловича Кучми, висловленою у виступі у Верховній Раді 22 лютого 2000 року: "Загальноосвітні тенденції і власний досвід підводять до принципового висновку: індустріальний, промисловий та економічний поступ значно більше залежить від духовної, культурної складової, ніж від суто технічних нововведень".

Підвищення рівня духовності суспільства, вдосконалення культури – не самоціль, а необхідна умова формування гармонічної особистості, подальшого зміцнення матеріальних і духовних основ сучасного життя, подолання негативних явищ, що знайшли відображення у девальвації соціальних і моральних цінностей, падінні інтересу до громадських справ, проявах бездуховності, скептицизму, злочинності та корупції.

Сучасна криза суспільства – системна, складається з ланок кризових: у духовності, моралі, ідеології, політиці, економіці та соціальному житті. Криза духовна – найглибша, найстрашніша, це – криза першого порядку. Цьому сприяють пропаганда жорстокості, бездуховності, насильства, послаблення виховної роботи з боку органів виконавчої влади, закладів освіти і культури. Ми переживаємо кризу особистості – втрату тих внутрішніх обмежень і доброчесності, котрі не дають людському суспільству впасти у безодню своїх темних інстинктів. Люди чим далі, тим більше беруть участь у гонитві за сьогоденними цілями, за речами, суспільство у безглуздому накопиченні переходить всі розумні межі, забирає час, нерви, сили. Наша цивілізація – грошово-речова. На жаль, ознакою прискореного розвитку цивілізації є відставання і занепад духовності. Історія довела: людина, яка розвивається бездуховно, повертається до тваринного існування, стає агресивною і кінець-кінцем самознищується. Невідповідність індивідуумів певним духовним якостям призводить до руйнування суспільства. Занепад духовності веде до деградації людини.

Мораль є формою суспільної свідомості і особливим засобом орієнтації людини в соціальному середовищі – вибірковим, комунікативним і ціннісно-конструктивним: вона є засобом особистісного буття в культурі і організовує процес людської життєдіяльності.

Об'єктивні потреби суспільства, фіксуючись у моральності, набувають форму оцінок, загальних правил і практичних вимог. Матеріальні відносини відбиваються в ній під кутом зору того, як вони можуть і повинні реалізуватись без посередньої діяльності людей і груп. Фіксуючи ті вимоги, які суспільне буття висуває до відомо діючих індивідів, моральність таким чином виступає як засіб практичного орієнтування людей у суспільному житті.

Мораль невід'ємна від культури, виступає як її структурна частина, органічно пов'язана з іншими підструктурами і впливає на них, піддаючись зворотньому впливу. Знаходячись у єдності і цілому (культура), і частини (мораль), переходячи одна в одну, утворюють складну динамічну систему, в якій діалектична єдність різнилась і розвиває особливе до рівня всезагального, коли сутнісний розвиток частини (без порушення її індивідуальності) виступає як конкретне втілення родової сутності цілого.

Моральна культура виникає з об'єктивної потреби суспільного розвитку і є взаємно обумовленою. Якщо культура – це специфічний засіб організації і розвитку людської життєдіяльності, який представлений у продуктах матеріальної та духовної праці в системі соціальних норм і настанов, у сукупності ставлення людей до природи, між собою і до самих себе – у соціальному розвитку, то мораль – це засіб регулювання людської життєдіяльності та відносин у суспільстві з точки зору добра і зла, що мають завжди конкретно-історичний соціокультурний зміст.

Моральна культура є необхідно важливою динамічною системою соціально-культурного розвитку і визначає "людське обличчя" даного суспільства в цілому, а також його класів, окремих соціальних груп, індивідів. Її необхідність доводить, наскільки глибоко й органічно вимоги моралі втілені у способі життя, в практичних діях, у повсякденній поведінці людей. Тільки через діяльне виявлення у вчинках, постійному спілкуванні з оточуючими людьми визначається рівень моральної культури, а також міра її впливу.

Сучасна цивілізація може зовсім позбутися майбутнього, якщо вона не подивиться правді у вічі, якщо не знайде глибокого обґрунтування моральним принципам, традиціям, орієнтаціям, вимогам, нормам. Для справжньої духовності, як і для мистецтва взагалі, немає минулого. І треба оцінювати всю духовну спадщину, беручи із неї для майбутнього найпрекрасніше, найдійовіше.

Слід звернутися до традиційної нормотворчості, котра, залучаючи суспільство до загальнолюдських цінностей моральної культури, як і засіб гуманістичної організації духовного життя, проявляється у народних світоглядних настановах на мораль, ідеали, звичаї, традиції, обрядовість, фольклор, тобто на духовний світ народу.

Основну мету виховання український народ вбачав у тому, щоб навчити кожного бути людиною. Навіть глибокі знання нічого не варті, більше того – вони шкідливі: "знання без людяності" – це меч в руках у безумця". Основу своєї життєдіяльності народ розумів у праці: "справжнє життя – у праці", "праця – душа всього життя". Дитину змалку привчали до самообслуговування, спільної праці з батьками. Народна педагогіка вимагала дотримання єдності моральних норм: "Хто дітям потає, сам плаче", водночас і застерігали: "Не вчи штурханцями, а хорошими слівцями". Про моральне виховання дитини судили з репутації батьків: "Яка гребля – такий млин, який тато – такий син".

Моральним у народі вважали того, хто чесний і правдивий, цнотливий, шляхетний. Від хитрощів застерігали: "Не копай другому ями, сам упадеш", а у забороні: "Не руйнуй пташиних гнізд, бо осліпнеш!" – карали "гріхом".

За народними уявленнями, гріхом на Україні вважався негідний і поганий вчинок, що засуджувався мораллю. Народні заборони і осуди були і залишаються мудrimi. Гріхом є нешанобливе ставлення до батьків, до старших за віком, глузування з калік, слабких, знущання з тварин, вирубування, ламання без усякої потреби дерев, засмічення криниць і водоймищ, нешанобливе ставлення до гостей.

У кожній українській родині необхідним вважалося високоморальне виховання дітей: піклування про хворих і природу, слухняність і пошана до старших, любов до праці і знань, естетичні смаки і народний етикет, повага до хліба як основи всього і любов до своєї Батьківщини. Усе це розвивало людину духовно і душевно, фізично і інтелектуально – тобто гармонійно.

Нормотворчі традиції українського народу були фундаментом духовного життя для його наступних поколінь.

Отже, такі чинники культури, як моральна цінність, народні норми і нормотворчі традиції, етикет, фольклор і релігійність, формують тип духовності української людини, фундаментують сферу духовної культури. Розв'язувати загальні проблеми, не вдивляючись, як їх вирішували у світі протягом століть, – значить, відмовитися від права спадкоємництва – права високої культури народу, який зберіг себе і право на майбутнє.

На сьогоднішній день в українців система глибинних зв'язків традиційної моральної культури дещо зруйнована, хоча й має тенденцію до відновлення. Варто повернутися до тієї високої народної духовної культури України, коли звичаї, нормотворчість, традиції, обряди і ритуали були відкореговані і визначались морально-релігійною спрямованістю.

В міру відродження "українства" відбуватиметься оновлення тих національних духовних рис, які здавна притаманні українцям. І якщо гуманістичні тенденції візьмуть гору – можна чекати відчутного підвищення авторитету української народної культури й моральної стабільності суспільства, бо саме мораль є фундаментом організації його життєдіяльності.

Розвиток сучасного суспільства передбачає якісне перетворення всіх його соціальних інститутів і систем. Цей процес бере початок передусім в тих сферах, які забезпечують спадкоємність, трансформацію і передачу соціального досвіду знань, норм, цінностей і традицій, тобто основних елементів культури даного суспільства. До таких сфер належать інститути освіти, виховання, соціалізації, що включають в себе не тільки цілеспрямоване формування навичок і умінь, не тільки навчання і передачу досвіду, але й народження нових соціальних якостей, властивих особистості в оновлених сучасних соціальних умовах.

Проблеми розвитку освіти як соціального інституту зумовлені багатьма чинниками та умовами функціонування суспільства. Навчання і виховання складають основу, причому історично зумовлену, освіти взагалі. Однією з основних соціальних функцій загальноосвітньої та вищої школи є функція культуротворчості, розвитку духовного життя суспільства. Саме вони не тільки впливають безпосередньо на формування особистості, але й закладають у ній почуття соціальної відповідальності, дозволяють зберегти, розвивати і транслювати духовну спадщину. Сьогодні існує проблема: який внесок повинна і може внести освіта в розвиток культури і духовності, яка її культуротворча місія. Навколо цього питання не припиняється полеміка. Існують діаметрально протилежні позиції відносно гуманітаризації освіти.

Поступово посилюється вплив тих вчених, викладачів і вчителів, які вважають за необхідне посилити формування духовних якостей особистості. Це викликано тим, що культуротворча і духовна місія освіти на рубежі XX-XXI століть переживає серйозні потрясіння і трансформації.

XX століття принесло великі динамічні зміни, які кардинально змінили світ. У сучасній культурі існує яскраво виражений шар інновацій, які постійно зламують і перебудовують культурну традицію.

Держава, сім'я, школа, засоби масової інформації, різні субкультури рекламують вельми різноманітні і відмінні одна від одної цінності. Школярі і студенти зазнають впливу і тих чи інших тенденцій, що позначається на формуванні їх ціннісних орієнтацій, стереотипів поведінки. Ситуацію, характерну для молодіжного середовища, з певною часткою відносності, можна визначити як стадію між старою системою цінностей, яка дає відчутні збої, і новою, що лише формується. З одного боку, декілька поколінь наших співвітчизників внаслідок відомих історичних причин були відірвані від джерел своєї культури. З іншого боку, молоді досить успішно нав'язуються сурогати інших культур, продукти масової культури, спрощені примітивізовані цінності. Рівень тиску цих "цінностей" вагомий як сам по собі, так і суттєво зростає через відчутне зниження професіоналізму засобів масової інформації і структур, покликаних формувати і реалізувати духовні потреби населення.

Торкаючись ролі освіти в розвитку культурологічних процесів і у формуванні духовності, необхідно усвідомлювати: система цінностей, що складається у молодіжному середовищі, через тимчасовий відрізок часу може стати основою в суспільстві, ядром його культури.

Визнаючи за освітою ключову роль у формуванні, розвитку, збереженні, трансляції культури і духовних цінностей, необхідно враховувати, що державна ідеологія у сфері освіти тільки в тому випадку може бути ефективною, якщо вона враховує власну історичну спадщину і світовий досвід. Тільки такий підхід дає надію на вихід із тих тупикових схем, що нав'язуються сьогодні молоді. Адже принцип "більше мати" ніколи не був каталізатором прогресу.

Безумовно, освітнє середовище створює передумову для будування і передачі духовних цінностей, які властиві конкретному суспільству, культурі. Для нашої держави, стурбованої перспективами "майбутнього", проблема трансляції духовних цінностей є важливою.

Таким чином, перед освітою постають грандіозні завдання, що вимагають її радикального перетворення і оновлення з тим, щоб наше суспільство, яке нині переживає глибоку кризу цінностей, могло вийти за рамки суто економічних міркувань і сприйняти більш глибокі аспекти моральності і духовності.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства актуально звучать слова М. Реріха про те, що "кожне відвернення від прекрасного, від культури приносить руйнацію і розклад" [1:75].

Нове бачення світу, визначення молоддю свого місця в ньому значною мірою залежить від піклування суспільства про подолання гострого дефіциту духовності, поповнення втрачених ціннісних орієнтацій, поглиблення культуротворчого потенціалу освіти. По суті, життєво важливо створити умови щодо забезпечення постійного духовного самовдо-

сконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найважливішої цінності. Саме це спонукає знову і знову звертатися до виховних можливостей мистецтва.

Мистецтво є здійсненням, реалізацією естетичного принципу у високохудожніх творах: "...естетичне є те, що повинно здійснитись у вигляді мистецтва. Художнє – це здійснене естетичне" [2:133].

Впливаючи на людину насамперед через переживання, мистецтво володіє унікальною здатністю активізувати емоційну спрямованість, збагачувати досвід почувань, а отже, всебічно розвивати особистість, її ціннісні установки, загальну культуру.

Залучення людини до культурної спадщини і зокрема до мистецтва, веде до того, що її почуття, смаки, потреби набувають нового змісту, відповідної естетичної форми, формується естетичне ставлення до дійсності. У людини виробляється здатність до творчості за законами краси, до створення естетичних цінностей у діяльності, побуті, відношеннях, що робить її більш досконалою. І не можна говорити про успішність інтелектуального, морального, патріотичного виховання без естетичного, головним і невичерпним джерелом якого є мистецтво.

На сьогодні існує невідповідність всеосяжних можливостей естетичного виховання засобами мистецтва і ступеню його сучасного використання. В цих умовах виникає необхідність докорінної зміни статусу предметів художньо-естетичного циклу в школі, вирішення проблеми, що визначає місце і роль мистецтва в загальній освіті. Про мистецтво сьогодні необхідно говорити як про центральний напрямок у гуманізації школи.

Хотілося б відзначити, що виховання почуттів, як мета естетичного виховання, не є самоціллю, тому що почуття у високому їх розумінні – це сфера моральних цінностей. Досвід доводить: чим вище культура почуттів у їх сходженні до духовних, тим вищий моральний критерій особистості.

Таким чином, мистецтво повинно стати одним із засобів гуманізації школи через рішення проблеми естетичного виховання.

Підводячи підсумки вище викладеному матеріалу, визначимо напрямки, на яких повинна бути зосереджена діяльність органів виконавчої влади, навчальних та культурно-просвітницьких закладів у цій сфері:

- забезпечення духовно-морального розвитку населення, виховання патріотизму;
- утвердження в масовій свідомості громадян історично притаманних українському народові високих моральних цінностей, спрямованих на засвоєння кращих зразків вітчизняної та світової спадщини;
- запобігання негативного впливу на свідомість громадян інформації, яка містить елементи жорстокості, насильства, порнографії, випадки антисоціальної поведінки;
- активізація культурно-просвітницької та виховної роботи серед населення, насамперед, серед дітей і підлітків через відродження національних свят та обрядів, пропаганду кращих духовних надбань українського народу, підтримку та розвиток традицій, спрямованих на зміцнення української родини, виховання любові до рідної землі, формування національної гідності;
- формування світогляду, збагачення його забутими ідеями, поглядами, переконаннями, ідеалами та іншими соціально-значущими надбаннями вітчизняної і світової духовної культури.

Сьогодні, як ніколи, нам слід працювати спільно і мобілізувати інтелектуальні і духовні сили, спрямовані на розвиток нашого суспільства.

Ми віримо, що зуміємо в основному зберегти те краще в культурно-мистецькій сфері, що успадкували від попередніх часів, і водночас дамо потужний імпульс процесам оновлення.

*****

1. Рерих Н. О вечном: Книга о воспитании. – М.: Политиздат, 1991.
2. Лосев А.Ф. Диалектика художественной формы // Форма – стиль – выражение / Сост. А.А. Тахо-Годи., – М.: Искусство, 1980.

Матеріал надійшов до редакції 10.04.02 р.

Алексеева Т.Ф. Проблемы унаследования духовных идеалов в современной культурной жизни Украины.

В статье освещаются актуальные вопросы духовности в системе морального, эстетического и патриотического воспитания украинского народа.

Alekseyeva T. F. The Problem of Moral Ideals Heritage in the Contemporary Cultural – Artistic Life of Ukraine.

The article focuses on actual problems of spiritual values in the system of ethic, aesthetic and patriotic education of Ukrainian people.